

УДК 392.37-057.56(477.87)"20"

О. Ю. Кичак

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У СІМ'ЯХ ЗАРОБІТЧАН ЗАКАРПАТТЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

У статті, на основі широкого кола польових досліджень, розглянуто зміни традиційних соціальних ролей у сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку ХХІ століття, зокрема вказується на фактичний перехід функції голови сім'ї від чоловіка-заробітчанина до жінки. Основна увага приділяється позиціям влади і авторитету, а також взаємовідносинам у подібних родинах. Тут на прикладах проаналізовано різницю між поняттями «годувальник сім'ї» та «голова сім'ї». Аналізується, наскільки сімейна ієрархія у сім'ях заробітчан є вимушеною, та ступінь вдовolenості шлюбом респондентів, висвітлюється вплив типу авторитету на зміст сімейного виховання у сучасній заробітчанській сім'ї.

Ключові слова: голова сім'ї, тип лідерства, взаємовідносини, трудові мігранти, заробітчанська сім'я, Закарпаття, ХХІ століття.

Проблеми внутрішньосімейних відносин, лідерства і розподілу обов'язків у заробітчанських сім'ях в історичних дослідженнях розглядаються надзвичайно рідко, а стосовно Закарпатської області взагалі не мали місце. Між тим, безсумнівний інтерес становить вивчення проблеми авторитету у сім'ї трудового мігранта. Вивчення сімейної поведінки цих людей дозволяє чіткіше побачити особливості повсякденної культури заробітчан і їх сімей на Закарпатті на початку ХХІ ст., обтяженому міграційним фактором і модернізаційними особливостями розвитку регіону і суспільства. При цьому зауважимо, що сім'я трудового мігранта – це не якийсь один тип сім'ї, що відноситься до «групи ризику» або до «сімей з проблемами», а величезне різноманіття випадків. Сім'ям заробітчан доступні ті ж радості і горе подружніх і батьківсько-дитячих відносин, у них є мрії, плани і реалії так само, як і в інших, «нормальних» сім'ях. Однак, заробітчанство призводить і до таких наслідків, як недоліки у вихованні дітей, конфлікти у родинах, дестабілізація родинних зв'язків, невиконання закріплених за подружжям традиційних ролей, що може бути чинником розпаду сім'ї. У таких сімейних парах часто відзначається спотворення образу сім'ї та образу чоловіка або дружини, що негативним чином позначається на характері подружньої взаємодії та життєдіяльності сім'ї в цілому.

У сучасній заробітчанській сім'ї подружні, батьківські та інші соціально важливі ролі з вражаючою швидкістю змінюються, наповнюючись новим змістом, що актуалізує дослідницький інтерес до їх вивчення. Через це в умовах трансформації суспільства назріла об'єктивна необхідність вивчення сім'ї та сімейних відносин трудових мігрантів. Зазначена проблема на Закарпатті набуває особливої актуальності саме сьогодні, оскільки: 1) область є регіоном найвищої інтенсивності трудових міграцій, 2) сімейні конфлікти з питань лідерства – досить розповсюжене та повсякденне явище. Враховуючи все це, ми вважаємо за доцільне розглянути позиції влади і авторитету у сім'ях заробітчан, а також взаємовідносини між подружжям та дітьми і вплив їх на тип авторитету у сім'ї із урахуванням тривалого перебування одного (або й більше) з її членів за кордоном.

Чимало досліджень присвячено аналізу окремо «трудової міграції» та психологічному становищу членів «дистантної сім'ї», тоді як проблема лідерства та авторитету у сучасних родинах, а тим більше проблема типу влади у сім'ях заробітчан, поки ще не знайшов свого ретельного відображення в сучасній науковій літературі. На даний час немає й комплексних наукових досліджень, присвячених проблематиці сім'ї та взаємовідносин у родинах трудових мігрантів. Тільки аспірантка кафедри етнології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Т. Сердюк робить окремі спроби на прикладі Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей дослідити шлюбно-сімейні відносини трудових емігрантів. Та й вона не зачіпає у своїх студіях питання лідерства та авторитету у сучасних сім'ях трудових мігрантів. Також відсутніми є студії, що б базувалися на закарпатському досвіді окресленої проблематики. Тому можемо говорити тільки про ряд окремих публікацій наукового та публіцистичного характеру останніх років, які певним чином торкаються окресленої нами теми.

Так, дані про масштаби трудової міграції закарпатців та проблеми сучасної української дистантної сім'ї отримуємо з монографії Кичак О.Ю. [1] та статті Ашиток Н. [2]. З українськими родинними традиціями знайомимось із праць Чмелик Р. П. [3] та Юди Л.А. [4], в яких частково досліджуються взаємовідносини в українських родинах, традиції головування у них. Відомості ж про сучасний стан і тенденції розвитку сім'ї, а саме про сімейні відносини в Україні, сучасну загальну кризу сімейно-шлюбних відносин, відсутність гармонії, про втрату сімейних цінностей і традицій отримуємо з статтей Каірова І.А. [5], Ковалева А.В. [6], Яблонської Т.М. [7] та посібника «Сім'я та сімейні відносини в Україні...» [8]. Питання про роль батька у вихованні дитини, а також про кризу суспільної ролі сучасних чоловіків беремо з праць Антонов А.І. [9], Бондаровської В. [10], Капинець О. [11], Рахімкулова Е. [12].

Джерельна база дослідження охоплює широке коло документів і матеріалів, більшість яких вперше вводяться в науковий обіг, і які умовно можна розділити на кілька груп:

1. Результати проведених автором опитувань та анкетувань, що відображають позитивно-негативний вплив заробітчанства на взаємовідносини у сім'ях трудових мігрантів, зафіксовані в щоденниках польових досліджень автора, проведених у селах В.Раковець [13; 14], Керецьки [15], М.Раковець [16], та в щоденнику загальних даних [17]. Зокрема, тут знаходимо відомості про основні риси спілкування як між самими

членами подружжя, так і між ними та їхніми дітьми, а також дізнаємося про позиції влади і авторитету у подібних сім'ях.

2. Результати проведених під час етнографічної практики студентами історичного факультету УжНУ опитувань та анкетувань містяться у їх щоденниках польових досліджень, зібраних у селах Богдан та Видричка [18], Синевир [19], Криве [20], Лисичево [21] та Сасово [22]. У них знаходимо інформацію про особливості прийняття рішень у закарпатських сім'ях трудових мігрантів, міру участі членів сім'ї в управлінні її життєдіяльністю, а також чинники, які відіграють пріоритетну роль у визначенні суб'єкта головування подібних сімей (наприклад, матеріальне забезпечення сім'ї, планування сімейного бюджету, виховання дітей тощо).

3. Дані офіційної статистики обласного центру зайнятості, які містять інформацію про обсяги трудової міграції населення Закарпатської області за межі України та в інші області України, знаходимо в Аналітичній записці про обсяги трудової міграції населення Закарпатської області [23].

Таким чином, дана стаття виконана на основі польових досліджень автора, документів поточних архівів державних органів влади та ряду публікацій вітчизняних дослідників. Метою статті є спроба, на основі польових матеріалів, дослідити взаємовідносини у сім'ях заробітчан на початку XXI ст., зокрема позиції влади і авторитету у їх родин, та виявлення основних особливостей характеру головування у ній.

Комплексний характер мети зумовив цілий ряд завдань, розв'язанню яких присвячене дане дослідження, зокрема основними з них є: визначити, наскільки сімейна ієрархія у сім'ях заробітчан є вимушеною, а наскільки відображає погляди і наміри членів подружжя й відповідає їх життєвій позиції; проаналізувати ступінь вдоволеності шлюбом респондентів, які проживають у сім'ях з різною системою лідерства; висвітлити, як характер головування як система відносин влади й підпорядкування у сім'ї впливає на зміст сімейного виховання; сформулювати відповідні висновки.

Лідерство у сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку XXI ст. Тільки за офіційними даними станом на 1 вересня 2006 р. 100037 мешканців Закарпаття перебувало на тимчасових роботах, з них: за межами України 68591 особа та 31446 осіб в інших областях України [23, с.1]. Насправді ж, чи не кожний другий чоловік працездатного віку з сільських місцевостей Тячівського, Хустського, Рахівського, Міжгірського, Іршавського та Свалявського районів області виїжджає на заробітки за кордон. Про це свідчать результати авторського дослідження «Трудова міграція українців Закарпаття на початку XXI століття та її культурно-побутові наслідки», проведеного у 2007-2011 роках. За даними дослідження, більшість мешканців закарпатських сіл (близько 80%) із вказаних районів-донорів доводилося виїжджати на заробітки. При цьому стабільно більша половина працездатного, переважно чоловічого, населення цих районів (55%) виїжджає на заробітки і тепер [17, с.21]. Відповідно ж до інформації Державного центру зайнятості по Закарпатській області за 2006 р., за країнами призначення закарпатські працівники-мігранти розподіляються таким чином: у Чехії на заробітках перебувають 19683 особи, в Угорщині – 4320 осіб, Словаччині – 3094 особи, Італії – 1295 осіб, Португалії – 956 осіб тощо. Разом по зарубіжних країнах, крім країн СНД, працюють 34953 жителі нашої області. Чисельність же закарпатців, які працюють у Російській Федерації (РФ), оцінюється в 28655 осіб [1, с.113].

З тих закарпатців, які виїжджають на заробітки, 29% залишають рідний край на рік і більше. Проводять на заробітках три місяці 45% респондентів, повертаються додому кожні 4-6 місяців 26% опитаних (Див. Таблицю 1). Виїжджають на заробітки терміном на один день, тобто займаються «човниковим бізнесом» близько 20% жителів прикордонних закарпатських сіл [17, с. 24].

Таблиця 1. Періодичність, з якою закарпатські трудові мігранти повертаються додому [17, с.25]

Періодичність	Співвідношення
Кожний місяць	0%
Кожні 3 місяці	45%
Кожні 4-6 місяців	26%
Раз в рік	17%
Раз в два роки	8%
Рідше, ніж раз на два роки	3,5%
Ніколи	0,5%

Коли мігранти повертаються, вони зазвичай залишаються на кілька місяців (Див. Таблицю 2):

Таблиця 2. Проміжок часу, проведений вдома з сім'ями, після їхнього повернення з-за кордону [17, с. 24]

Проміжок часу, проведений вдома після повернення	Співвідношення
Менше тижня	1%
1 тиждень	0%
2 тижні	13%
3 тижні – 1 місяць	47%
2-3 місяці	32%
4-6 місяці	7%
7 місяців – 1 рік	0%
Більше 1 року	0%

Отже, як це не скорботно, але багато закарпатських сімей живуть і спілкуються на відстані. Становище сім'ї дійсно доволі складне, саме з цієї причини з-поміж багатьох проблем, які виникають у закарпатських родинах, як на мене, необхідно виділити домінуючу для нашого регіону – проблему так званих дистантних сімей. Це коли один із батьків, або й обоє одночасно, працюють за кордоном. Ця дистантна сім'я ніби існує, але номінально. Є багато моментів і всі функції сім'ї в даному випадку не проявляються, відбувається певна дисгармонія [1, с.159].

У сучасній сім'ї подружні, батьківські та інші соціально важливі ролі з вражаючою швидкістю змінюються, наповнюючись новим змістом. Спостерігається ієрархічна зміна значущості сімейних цінностей, а отже, і функцій сім'ї. Останні трансформуються під впливом соціально-економічних чинників та внутрішніх процесів розвитку. Як відзначила Ашиток Н., «У XX – XXI століттях сім'я опинилася на перехресті суперечливих тенденцій розвитку суспільних та міжособистісних стосунків. Вона почала втрачати свої традиційні функції, змінювати свою мораль та набувати нових рис» [2, с.55]. Упродовж останніх років ми стали свідками того, як за короткий час розпадаються сім'ї: безконтрактне заробітчанство, шлюби без зобов'язань, потрібні й непотрібні діти, руйнування авторитету батьків, перехід влади у родині з одних рук в інші – ось наше сьогоднішнє. Сімейні відносини в уявленнях сучасного суспільства відрізняються від сімейних відносин у традиційній сім'ї. Поширюються особистісні орієнтації, коли індивід понад усе ставить власні інтереси [6, с.16-17]. На зміну традиційній сім'ї, у якій чоловік є головою сім'ї, приходять сучасна сім'я, яка цілком толерантно сприймає як партнерські, егалітарні сімейно-шлюбні відносини, так і їх матрицентричний варіант.

Влада в сім'ї детермінує керівництво й організацію її функціонування, особливості прийняття рішень, міру участі членів сім'ї в управлінні її життєдіяльністю. Пріоритетну роль у визначенні суб'єкта головування відіграють такі чинники, як матеріальне забезпечення сім'ї, планування сімейного бюджету, «психотерапевтична» функція, виховання дітей тощо. Наслідками ж відсутності батьків-заробітчан можуть бути деформація структури сім'ї, невиконання розподілених за членами сім'ї функцій, а також зміна основ сімейного спілкування, основною характеристикою якого у цих родинах вже не є безпосередність контактів.

Антонов А.І. у своїй «Мікросоціології сем'ї» відзначає: «Не можна не бачити різниці між сім'ями з рівним за тривалістю періодом соціалізації, але з тривалою відсутністю батька в одній з них... Саме безпосередність контактів, взаємодії робить сім'ю особливою зоною приватного існування. Сім'ї, в яких хтось із членів сім'ї, з батьків, з подружжя постійно відсутній, є сім'ями номінально. Це залишкові форми сім'ї, в яких тимчасове возз'єднання мігрантів з рештою нагадує дзеркало, склеєне з осколків. У мобільній країні (до яких належить і Україна – О.К.) частка подібних псевдосімей є вищою, і серед них багато таких, де висока частота розлук редукує сім'ю до діади мати-дитина» [9, с.17]. Як правило, члени такої сім'ї не відчують себе частиною сімейної структури. Кожний партнер вважає себе самостійною одиницею, яка взаємодіє з іншими самостійними одиницями. Кожний усвідомлює, що він впливає на поведінку партнера. Відбувається дисфункціональний розвиток сім'ї, ознаками якого є: тенденція до домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість сімейних норм, маніпуляція партнером, дітьми, ігнорування потреб, почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія. І часто усе вказане вище призводить до явища злитості, сплутаності сімейних ролей, невизначеного поділу функцій, необхідності увесь час домовлятися і неможливості домовитися надовго, заміщення, коли кожний у родині може функціонально бути кожним і одночасно ніким [7].

Респондентам, які перебувають у шлюбі, були поставлені запитання щодо позицій влади і авторитету у їх сім'ї. Це дало змогу судити про те, поширені серед заробітчанських родин Закарпаття на початку XXI ст. сім'ї традиційні, патріархальні чи партнерські, егалітарні. Більшість опитаних зазначили, що головою сім'ї є чоловік (45%), він же заробітчанин, близько 15% – дружина, у 40% подружжя пар чоловік і дружина все вирішують спільно, тобто можна вважати, що характер відносин у сім'ї є партнерським [17, с.47].

Відповідаючи ж на питання «Хто в домі господар? Чий авторитет вищий? Хто приймає найважливіші рішення у сім'ї трудових мігрантів Закарпаття?» й аналізуючи інтерв'ю самих заробітчан та членів їх сімей, відмітимо, що на лідерство у цих сім'ях впливають кілька факторів. Звична поведінка українського селянства диктує, що у родині господарем має бути чоловік («Чоловік у домі – голова, а жінка – душа» [4, с.18]), та водночас, з іншого боку, тривала розлука, дуже рідкі зустрічі формують особливий тип сімейних відносин. Тобто форма взаємовідносин залишається колишньою – традиційна сім'я, але різні ролі всередині цієї сім'ї (ролі чоловіка, дружини, матері, батька) знаходяться в конфлікті один з одним, що говорить про відсутність гармонії у відносинах, про втрату сімейних цінностей і традицій [5, с.62]. Саме через це чи не найважливішими із обговорюваних проблем при проведенні авторського дослідження взаємовідносин у сім'ях трудових мігрантів Закарпаття на початку XXI ст. була проблема авторитету. У тій чи іншій формі інтерв'юери завжди задавали це питання жінкам заробітчан. І хоча відповіді відрізнялись (про це трохи нижче), сама правомірність постановки такого питання ні у кого не викликала сумнівів.

Деякі дружини (чоловіки) закарпатських трудових мігрантів (-ок) відповідають про авторитет у сім'ї більш чи менш традиційно. Фетько Марина, дружина трудового мігранта у Португалії, наприклад, говорить, що всі важливі рішення у сім'ї – що купити, як розпорядитися грошима – приймає чоловік, а вона їх виконує [22, с.36]. Яцканич Сніжана – молода, із хорошою роботою на Україні дружина клієнта-заробітчанина у Чехії, на питання, хто тепер, коли вона відкрила свою справу в одному з районних центрів Закарпаття, приймає рішення в її сім'ї, відповідає: «Я з задоволенням корюся чоловікові, мені подобається моя залежність, тому що це дає порядок, мир і спокій в сім'ї». Та у стосунках з дітьми вона помітила зміни: «Коли я довгі роки не працювала, вони вважали єдиним авторитетом батька. Коли ж я зайнялася бізнесом, відчула, вони почали ставитися до мене так само, як і до батька» [18, с.82]. У цьому ж дусі висловлюється і Павлишинець Марія,

вчитель початкових класів: «Я завжди вважала, що господарем в домі має бути чоловік. По-перше, для дитини слово батька у нас – закон. Сашку він ніколи не карає – достатньо одного погляду...» [15, с.8]. Так само Пальок Іванна, дружина колишнього вчителя фізики із Іршавщини, який покинув роботу вдома і відправився на заробітки за кордон, говорить, що сама вона не сильна жінка і що коли виникають серйозні проблеми, вона надає перевагу ховатися за чоловіка. «Він дуже відповідальна людина, коли він вдома, він дає мені поради навіть при купівлі одягу, переконуючи купляти менше речей, але хорошої якості. Цього він набрався за кордоном». Але вже через пару хвилин, дещо всупереч сама собі, Іванна додає: «А все тому, що в нас у сім'ї нема голови. У нас звичка все вирішувати разом. Так повелося ще відтоді, як ми одружилися (18 років тому)...» [21, с.28].

Дослідження підтвердило, що у більшості випадків годувальником у сім'ї виступає чоловік і це є економічною основою його ролі як голови сім'ї. За даними опитування, більш ніж у 60% сімей респондентів годувальником є чоловік, у третині сімей – обидва члени подружжя, менш ніж у 7% – дружина [17, с.45]. При цьому відповіді респондентів різної статі на питання щодо лідерства у сім'ї та її основного годувальника мають певні розбіжності: чоловіки частіше, ніж жінки, визначають себе як голову і годувальника сім'ї, а серед жінок більше тих, хто вважає, що в їх родині всі питання вирішуються спільно і годувальниками є обидва члени подружньої пари. Жінки також дещо частіше називають себе лідером сім'ї (і організаційним, і економічним) (Див. Таблицю 3).

Таблиця 3. Розподіл респондентів різної статі за відповідями на питання щодо голови і годувальника у їх сім'ї, % (за матеріалами анкетувань 2007-2012 рр.) [17, с.45]

Варіанти відповіді	Хто є головою сім'ї?		Хто є основним годувальником у сім'ї?	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Чоловік	54,2	36,5	67,5	60,6
Дружина	7,0	22,9	3,7	9,8
Обидва члени подружньої пари	38,8	40,6	27,2	28
Інше	–	–	1,6	1,6

Як справедливо підмічено у посібнику «Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку», «ці відмінності є відображенням не тільки різної ситуації у сім'ях (адже кожний із респондентів інформує про відносини у своїй сім'ї), але значною мірою зумовлені різною оцінкою наявної ситуації чоловіком і дружиною, їх поглядами – більш традиційними чи егалітарними – на гендерне розмежування ролей у сучасній сім'ї. Можна припустити, що відповіді, в яких визнається лідерство іншої статі, є «очищеними» від впливу гендерної конкуренції і традиційних гендерних амбіцій» [8, с.98]. Тому важливо підкреслити, що не лише більшість чоловіків, але і більшість жінок у сім'ях трудових мігрантів Закарпаття (більше 60%) визнають основним годувальником сім'ї чоловіка і більше третини жінок (36,5%) вважають чоловіка головою сім'ї. Разом з тим, кожний третій чоловік із заробітчанської сім'ї вказав на партнерський характер стосунків у його сім'ї (всі питання вирішуються спільно), кожний четвертий – що обидва члени подружжя є годувальниками родини. Частина чоловіків (хоч і вельми невелика) визнала, що головою і годувальником сім'ї є дружина (відповідно 7% і 3,7%) [17, с.46].

Свої відповіді про сімейний авторитет декотрі дружини заробітчан прикривали іронією, яка одночасно і руйнувала, і підтримувала авторитет їхніх чоловіків. Так, за словами дружини гастарбайтера у Росії, її чоловік «хоче, щоб було, як він сказав. Та я завжди вчиняю, як сама вважаю за потрібне» [22, с.54]. А ось що сказала Половка Віталія, дружина колишнього заступника колгоспу в одному з Великоберезнянських сіл, а тепер заробітчанина з 16-річним стажем: «Незважаючи на те, що Іван [чоловік – О.К.] буває вдома вкрай рідко, він однозначно голова сім'ї, і я завжди відчуваю його підтримку. Ні одне серйозне рішення я не приймаю без нього. Я знаю, що його слово буде для мене потрібним і важливим. Я можу заперечувати, можу з ним сперечатися, але так як я повністю довіряю своєму чоловікові, то рішення приймає тільки він». При цьому вона тут же додає наважливіше: «Хоча він враховує те, що я йому кажу» [21, с.20]. Такі висловлювання дуже яскраво видають певну жіночу стратегію: треба завжди створювати у чоловіка враження, що голова сім'ї – це, безумовно, він, і всляк це враження підтримувати.

Та незважаючи на подібні висловлювання, беручи до уваги те, що значна кількість чоловіків опинились далеко від сімей, патріархальна влада все ж тимчасово втратила колишню актуальність. Жінки виявилися полишені самі на себе, а тому змушені вчитися самостійно влаштовувати свої справи. З іншого боку, досить поширеними у закарпатській дійсності початку третього тисячоліття є т.зв. «матріархат» у сім'ях заробітчан. Так, до прикладу, Феннич Марія на перше задане їй питання – хто голова Вашої родини? – відповідає: «Я завжди чоловікові кажу: командувати ти будеш на роботі, а дома команду я. Він слухає, але робить по-своєму. Ніколи диктату у нас нема, ми завжди знаходимо компроміс. Так що, можна сказати, у нас двовладдя під моїм керівництвом!» [16, с.28].

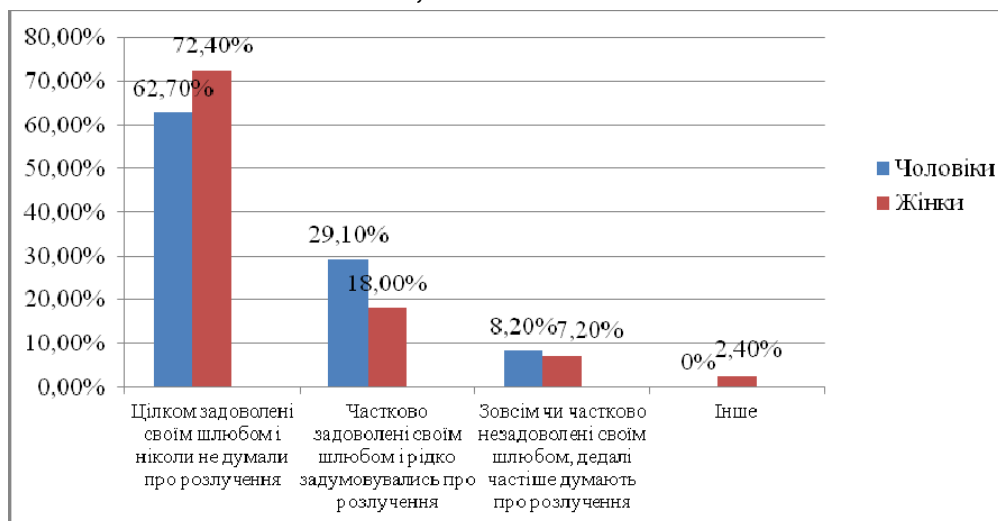
Як свідчать дані нашого дослідження, в умовах сучасної закарпатської дійсності чоловік найчастіше є главою сім'ї чисто формально, згідно з усталеною традицією. У ряді ж випадків саме жінка займає в сім'ї лідируюче положення. Саме вона, в основному, розпоряджається бюджетом сім'ї, виховує дітей (батько-заробітчанин, як правило, досить пасивний у цьому плані). Основна частина домашньої праці і праці по догляду за дітьми лежить на плечах жінки. Також жінка часто є справжньою домоправителькою, тобто розподіляє між членами сім'ї ті чи інші обов'язки і турботи по домашньому господарству тощо. «Роблю дома все, все на мені тримається. Та й взагалі, я у своїй сім'ї – авторитет. Ніхто і нічого не робить без моєї

поради. Чоловік приїздить рідко, йому важко влитися у весь цей процес, та ще й управляти ним...» – розповіла Станинець Мар'яна [22, с.18]. А сам заробітчанин з 12-річним досвідом трудової міграції Гебей Іван так висловився з проблеми лідерства у його родині: «Жінка хоч і каже, що головний у нашій сім'ї я, бо заробляю левову частку грошей, та все ж основні рішення приймає саме вона. Саме вона краще знає, що і як треба зробити, щоб було краще для всіх. Ціле господарство на ній тримається. А я, мабуть, я більшою мірою “добитчик”, а не голова!» [20, с.95]. Подібні висловлювання дозволяє говорити про стійку тенденцію фемінізації сім'ї закарпатського трудового мігранта та посиленні цього процесу в найближчі роки.

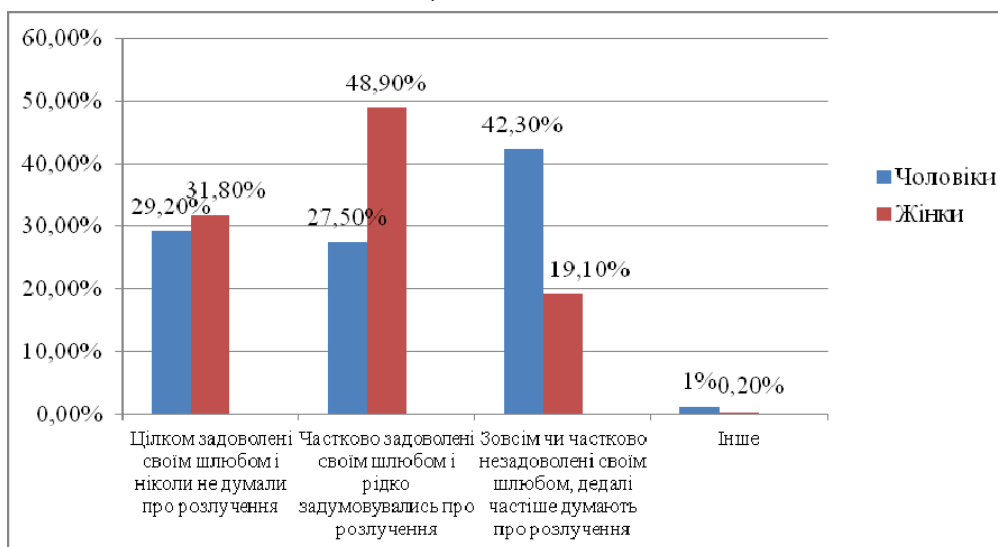
Визначити, наскільки сімейна ієрархія у сім'ях заробітчанин є вимушеною, а наскільки відображає погляди і наміри членів подружжя й відповідає їх життєвій позиції, допомагає аналіз ступеня задоволеності шлюбом респондентів, які проживають у сім'ях з різною системою лідерства. Тож було розглянуто відповіді респондентів, які по-різному визначили голову своєї сім'ї, на запитання «Чи задоволені Ви своїм шлюбом» і «Чи виникали у Вас наміри щодо розлучення». Істотної різниці у відповідях на ці запитання респондентів, у сім'ї яких головою є чоловік, і тих, котрі представляють партнерські сім'ї, де усі питання вирішуються спільно, не спостерігається. Більшість респондентів із обох означених різновидів сімей задоволені своїм шлюбом і ніколи не думали про розлучення, тобто можна припустити, що система лідерства не є жорсткою і стосунки, які склалися, у цілому задовольняють обох членів подружжя (Див. Рис. 1). Однак зовсім інша ситуація у сім'ях, де головує дружина: відповіді респондентів – членів таких сімей відрізняються помітно більшою часткою тих, хто зовсім чи частково незадоволений своїм шлюбом, і тих, у кого часто чи іноді виникають наміри щодо розлучення. Отже, «матріархат» в закарпатських родинах трудових мігрантів на початку XXI ст. має вимушений характер, доволі часто не задовольняє шлюбних партнерів і є наслідком складної ситуації (економічної, соціальної чи морально-психологічної), в якій опинилася сім'я.

Рис. 1. Розподіл респондентів різної статі за відповідями на питання щодо задоволеності своїм шлюбом та бажанням розлучитися, % (за матеріалами анкетувань 2007-2012 рр.) [17, с.50]

1.1. Сім'ї, головою в яких є чоловік

1.2. Сім'ї, головою в яких є жінка

Характер головування як система відносин влади й підпорядкування у сім'ї має великий вплив і на зміст сімейного виховання. Здавня батько для української дитини був грізним, недоступним, лише караючим авторитетом. Щоправда, був і інший тип батька: доброго і лагідного, який опікувався дитиною надмірно і в спосіб більше материнський [3, с.122]. Та в результаті масштабного потоку трудової міграції закарпатців за кордон, сьогодні вже з впевненістю можна констатувати наявність кризи чоловічої статі в області, і як найтяжчий її прояв та корінь проблеми – криза батьківства, яка визначена тим, що втрачена модель доброго батька. Фактично сучасний чоловік-мігрант опиняється в ситуації, за якої, з одного боку, прагне заробити гроші, а з іншого – відчуває провину перед дітьми за брак часу, який можна було б їм присвятити. Як наслідок, як свідчать дослідження, більшим авторитетом у дітей заробітчани користується мати (понад 60% опитаних на це запитання дали відповідь «так», а близько 7% – «скоріше так, ніж ні»), яка залишається вдома з ними. Негативно висловилося щодо цього незначна кількість респондентів (близько 2%), всі інші не змогли визначитися з відповіддю [17, с.48]. На користь авторитету батька відповіді «так» дали 55% і «скоріше так, ніж ні» – 15% респондентів. Негативно висловилося 30% опитаних [17, с.48]. При цьому роль батька, як вихователя з «пряником» доволі висока серед маленьких дітей: «У нас дома татко купує все. Він має гроші, тому приносить мені з Чехії різні подарунки. Він у нас головний. Завжди знає, що треба купити додому» (інтерв'юер – Камілла, 6 років) [13, с.42]. Що ж стосується дітей старших вікових груп, то тут можна говорити про те, що роль батька-заробітчанина зведена нанівець. Нерідко підлітки, особливо коли полишені самі на себе або ж на бабусю та дідуся, так би мовити, відбиваються від рук, починають ставитися до батьків як до «джерела грошей». Ще гіршою є ситуація за умови трудової міграції матері, коли батько залишається вдома з дітьми. У такому випадку, бачачи, що він не здатний забезпечити сім'ю, діти починають виявляти відверту ворожість до нього. «У всіх нормальних людей батьки за кордоном, а у нас мама. А цей (батько – О.К.) вештається без діла дома. Мама змушена заробляти ще й на нього, бо сам він ні на що не годиться: грошей достатньо заробити не може, поводитись навіть як чоловік не може...» (інтерв'юер – Павло, 17 років) [14, с.80].

Взагалі у громадській думці утвердився чіткий розподіл сімейних ролей між чоловіком і жінкою: жінки опікують, доглядають, виховують, а чоловіки заробляють, утверджуються професійно, керують [11, с.137]. Відповідно до опитування Рахімкулова Е., «"нормальний чоловік" повинен бути спроможним заробляти гроші і захищати "свою жінку". Більшість чоловіків, як показав аналіз результатів, свідомо, або частіше підсвідомо, протестують проти такого прямолінійного розуміння чоловічої ролі, яка зводить їх до "машин до заробляння грошей"» [12, с.11]. Так само на Закарпатті на початку третього тисячоліття жіноча активність, розширення її обов'язків у сім'ї через тривале заробітчанство та й сама трудова міграція чоловіків ведуть до виключення останніх із участі у домашніх справах, посилюють жіночі позиції у сім'ї і дають право визначати порядки, сімейні норми, поведінку членів сім'ї та у цілому спосіб життя. Жінка отримує певну владу у домашній сфері, і цією владою вона не бажає ділитися. Догляд за дітьми є одним з видів домашньої праці, і все зазначене його безпосередньо стосується. У зв'язку з цим, велику частку жінок як основних виконавців обов'язків щодо догляду за дітьми можна пояснити їх владною позицією у сім'ї, адже ці жінки впевнені, що краще за них ніхто не зможе піклуватися про дітей і доглядати за ними, внаслідок чого чоловіки, навіть після повернення з-за кордону «витісняються» з цього виду діяльності [8, с.150-160]. І, як наслідок, передусім для дітей, чоловік-трудова мігрант у сім'ї відіграє роль «нікого», тобто людини, яка «здає» гроші і більше ні за що у сім'ї не відповідає. Він, фактично, ніколи не бере участі ані в домашніх справах, ані у вихованні дітей. І нібито «відсторонився» від батьківства. Тобто можна говорити про те, що закарпатський чоловік-заробітчанин на початку ХХІ ст. є людиною, яка втратила в сім'ї роль батька, роль «голови» сім'ї.

Як відзначає Бондаровська В., «зараз ми нібито повертаємося до патріархальної моделі сім'ї. Чоловік повертається до ролі годувальника. Часто він бачить свою роль в матеріальному забезпеченні дружини та дітей і аж ніяк у процесі виховання дитини. Це – продовження тієї лінії, яка була і в радянські часи. І сьогодні в сім'ях "нових українців" має місце дуже багато трагедій в зв'язку з повною відсутністю контактів між жінкою, дітьми та чоловіком... З іншого боку, чоловік в українському суспільстві нарешті здобуває важливу роль людини, яка має гроші. І він вже всі гроші не віддає в сім'ю. Він вже починає керувати сім'єю. З'явилася нова «чудова» роль – людини, яка робить подарунки, яка «відкупається» від своєї сім'ї: "Я вам дав гроші, я вас забезпечив, і я вирішую, як ви повинні поводитися та що ви маєте робити. І мене не чіпайте – вам вистачає грошей на все...". Він почуває себе в ролі керуючої людини, яка з великими труднощами згодна на те, щоби в цій ролі виступали жінки. Роль партнера наш чоловік взяти на себе сьогодні не готовий. Він готовий зайняти роль тоталітарної особи, як в суспільстві, так і в сім'ї» [10, с.37].

Окремо відзначимо ті заробітчанські сім'ї, де за кодон їздять жінки. Безперечно, у подібних родинах лідерами є вони, саме вони переймають на себе обов'язки годувальника сім'ї, по суті, беруть на свої плечі традиційно чоловічу роль. І сім'ї, і суспільство, і чоловіки до цього не готові. Як наслідок, з'явився певний відсоток чоловіків-утриманців, які втратили роботу, не забезпечують свою сім'ю матеріально, не готові взяти на себе домашнє господарство і виховання дитини, але хочуть зберегти свою роль тоталітарного лідера сім'ї. «Наша мама уже 7 років працює у Чехії офіціанткою. А тато п'є днями і ночами горілку. Усі гроші, які нам мама надсилає, ховаємо, бо якщо він їх знайде – пиши-пропало! А робити нічого не хоче, навіть косити навколо хати ми самі мусимо...» (інтерв'юер – Марина, 14 років) [19, с.5]. «Вона (дочка) там мучить, а він тут ходить та командує всіма. Сам заробити достатньо грошей не в змозі, її відправив в Італію, дітей тут муштрує. Хіба це життя?! По-моєму, це вже не нормальна сім'я. Тут уже лідера нема» (інтерв'юер – Троян І., 64 роки) [15, с.42]. А жінка в цей час працює. На дітях та стареньких, які залишаються вдома, уся домашня робота. А чоловік тим часом їх принижує, обмежує, намагаючись, таким чином, зберегти роль тоталітарного батька – не маючи на це жодних підстав.

При цьому цікавим є те, що у процесі збору і аналізу інтерв'ю нам постійно зустрічалась одна і та ж дилема: наші респонденти, з одного боку, стверджували, що в їхніх сім'ях все відбувається точнісінько так же, як і в будь-яких інших, а з іншого боку, наводили цілий ряд особливостей, якими, на їх погляд, відрізняється сім'я заробітчанина. «Головою у нашій сім'ї є то я, то дружина, – говорить Прислупський Сергій, – все як і у всіх. Чоловік відповідає за гроші, добробут, а жінка за домашнє господарство і виховання дітей» [15, с. 47]. А Тетяна Росоха на питання чи відрізняються чимось їх стосунки відповіла: «Усе як у людей, тільки більша частина обов'язків на мені, та я вже звикла...» [21, с. 4].

Специфіка заробітчанської сім'ї Закарпаття початку XXI ст. дістала відображення в особливостях характеру головування у ній. Тут передусім домінує жінка, хоча стереотипи продовжують покладати саме на чоловіка функції головного, а часто єдиного годувальника родини, беззаперечного глави сім'ї, який має право вирішувати все у своїй родині. Але в більшості випадків цього вже нема. Це віддзеркалюється у інтерв'ю як самих трудових мігрантів, так і членів їхніх сімей. Тобто наслідком масштабної трудової міграції закарпатців за кордон стала трансформація сімейних відносин, за якої чоловік-заробітчанин на сьогоднішній день практично грає роль головної людини в сім'ї (принаймні в матеріальному плані), не існуючи як партнер для жінки. По суті, він виконує свою роль в повній ізоляції від сім'ї, не уявляє своєї реальної та безпосередньої ролі у батьківстві.

Взагалі серед сімей трудових мігрантів області можна виділити дві найбільші групи: 1) сім'ї з «патріархальним» способом організації влади під головуванням дружини; 2) партнерські сім'ї, де рішення приймаються спільно, обов'язки розподіляються на добровільній основі, а вихованням дитини займаються обоє батьків, хоча один з них (найчастіше батько) робить це тільки у період своєї «відпустки» вдома.

Оскільки у межах даної статті ми визначили лише окремі проблеми заробітчанської сім'ї, сподіваємось викликати подальший науковий інтерес до даної теми. При цьому, на наш погляд, висвітлення подібних питань є необхідним, щоб спрогнозувати майбутнє. А зважаючи на те, що емпіричним матеріалом у цій статті служить життя сім'ї трудових мігрантів саме Закарпатської області, саме місце і об'єкт подібного дослідження для нас – це тільки поштовх до подальших роздумів. Тому представлений матеріал скоріш за все можна розглядати у якості розгорнутої аргументованої гіпотези, для доказу якої, безумовно, необхідні подальші дослідження.

Джерела та література

1. Кичак О.Ю. Трудова міграція українців Закарпаття на початку XXI століття та її культурно-побутові наслідки: Монографія / О.Ю. Кичак. – Ужгород: Гражда, 2012. – 368 с.
2. Ашиток Н. Проблеми сучасної української дистантної сім'ї / Н. Ашиток // Молодь і ринок. – 2007. – №11 – 12 (34 – 35). – С. 55-59. Електронний ресурс. – Режим доступу: [http://www.drohobych.net/ddpu/molod_i_runok/2007/11-12\(34-35\)%202007.pdf](http://www.drohobych.net/ddpu/molod_i_runok/2007/11-12(34-35)%202007.pdf) (дата звернення 03.01.2013).
3. Чмелик Р. П. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції) / Р.П.Чмелик. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 143 с.
4. Юда Л.А. Гендерний аналіз українських родинних традицій / Л.А. Юда // Матеріали обласної науково-практичної конференції «Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолання» / Голова редколегії І.В.Дорожкіна. / 4 лютого 2009 року, м. Чернігів. – С. 14-21. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://wu.cn.ua/articles/005.pdf> (дата звернення 3.04.2013 р.).
5. Каирова І.А. Современные семейные мифы в пространстве массовых коммуникаций / И.А. Каирова // Донской государственный технический университет. Гуманитарные и социальные науки 2011. № 6. – С. 58-64. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://hses-online.ru/2011/06/09_00_05/07.pdf (дата обращения 3.01.2013).
6. Ковалева А.В. Трансформация понятия «гражданский брак» как проявление кризиса семейно-брачных отношений / А.В. Ковалева // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Хабаровск, 2009. – 24 с. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/663425/> (дата обращения 23.01.2013).
7. Яблонська Т.М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні / Т.М.Яблонська. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=52&c=1119> (дата звернення 5.04. 2013).
8. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
9. Антонов А.И. Микросоциология семьи: методология исследования структур и процессов / А.И. Антонов. – М., 1997. – 68 с.
10. Бондаровська В. Батько, його роль у сучасній сім'ї, зокрема в процесі виховання дитини [Текст] / В. Бондаровська // Круглий стіл на тему «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року. – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 35-43.
11. Капинець О. Роль батьківства в особистісному само здійсненні чоловіка [Текст] / О.Капинець // Соціальна психологія. - № 2 (28). – 2008. – С. 132-140.
12. Рахімкулов Е. Статус чоловіків в Україні: криза суспільної ролі чоловіків як один із чинників проблем їх становища [Текст] / Е. Рахімкулов // Круглий стіл на тему «Становище чоловіків в Україні» 19 лютого 2009 року. – К.: «К.І.С.», 2009. – С. 11-13. – С. 11.
13. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В.Раковець Іршавського району (серпень 2008 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2008 р. – Зошит № 4 (інтерв'ю дітей трудових мігрантів віком від 6 до 12 років). – 65 с.
14. Щоденник польових досліджень автора, проведених в с. В.Раковець Іршавського району (серпень 2008 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2008 р. – Зошит № 5 (інтерв'ю дітей трудових мігрантів віком від 13 до 25 років). – 101 с.
15. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. Крецьки Свалявського району (березень 2011 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2011 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 62 с.
16. Щоденник польових досліджень автора, проведених у с. М.Раковець Іршавського району (жовтень 2012 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2012 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 44 с.

17. Щоденник польових досліджень автора, проведених в селах Закарпатської області (2007-2013 рр.) // Архів автора. – Зошит № 7 (загальні дані). – 131 с.
18. Щоденник польових досліджень Горбач Людмили, проведених під час етнографічної практики в селах Богдан та Видричка Рахівського району (літо 2010 р.). – Зошит № 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 88 с.
19. Щоденник польових досліджень Печкан Оксани, проведених під час етнографічної практики в с. Синевир Міжгірського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 2, (інтерв'ю з дітей трудових мігрантів). – 67 с.
20. Щоденник польових досліджень Попович Кароліни, проведених під час етнографічної практики в с. Криве Тячівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 1 (інтерв'ю). – 107 с.
21. Щоденник польових досліджень Прокоп Ганни, проведених під час етнографічної практики у с. Лисичево Іршавського району (літо 2009 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2009 р. – Зошит № 2 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 55 с.
22. Щоденник польових досліджень, проведених під час етнографічної практики в с. Сасово Виноградівського району (літо 2010 р.) // Архів кафедри історії Стародавнього світу та Середніх віків історичного ф-ту УжНУ за 2010 р. – Зошит № 1, частина 3 (інтерв'ю дружин трудових мігрантів). – 72 с.
23. Аналітична записка про обсяги трудової міграції населення Закарпатської області // Поточний архів Міністерства праці та соціальної політики Закарпатського обласного центру зайнятості населення. Діловодство Державного центру зайнятості Закарпатської області від 01.09.2006 р. на 4 с.

Кичак О. Ю. Проблема лидерства в семьях трудовых мигрантов Закарпатья в начале XXI века (результаты полевых исследований)

В статье, на основе широкого круга полевых исследований, рассмотрены изменения традиционных социальных ролей в семьях трудовых мигрантов Закарпатья в начале XXI века, в частности указывается на фактический переход функции главы семьи от мужчины-гастарбайтера к женщине. Основное внимание уделяется позициям власти и авторитета, а также взаимоотношениям в подобных семьях. На примерах проанализированы различия между понятиями «кормилец семьи» и «глава семьи». Анализируется, насколько семейная иерархия в семьях работников является вынужденной, и степень удовлетворенности браком респондентов, освещается влияние типа авторитета на содержание семейного воспитания в современной семье трудовых мигрантов.

Ключевые слова: глава семьи, тип лидерства, взаимоотношения, трудовые мигранты, семья трудовых мигрантов, Закарпатье, XXI век.

Kychak O. Yu. The problem of leadership in the families of labour migrants of Transcarpathian at the beginning of the 21 century (results of field studies)

The article is based on a wide range of field studies. It describes the change of traditional social roles in the families of Transcarpathian labour migrants in the early twenty-first century. In particular it is pointed out that the role of the head of family is transitioned from the male labour migrant to the woman. The article focuses on the position of the domination and authority, as well as the relationship in such families. Based on the examples it considers the difference between the concepts of "breadwinner" and "the head of family". The article analyzes how much the family hierarchy is forced in the families of labour migrants and the degree of satisfaction with marriage (on the basis of the answers of respondents). It illuminates the impact of the type of authority on the family education in contemporary families of labour migrants.

Keywords: the head of family, type of leadership, relationship, labour migrant, family of labour migrants, Transcarpathia, XXI century.

328.1:328.132.7(477)"1990/2004"

Л. І. Полякова

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СТАНОВЛЕННІ ПАРЛАМЕНТУ В УКРАЇНІ ТА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ПАРЛАМЕНТОМ ТА ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ (1990–2004 рр.)

Розглядаються етапи еволюції Парламенту, характеризується взаємодія між Парламентом та Президентом України з точки зору еволюційних процесів. Визначені основні документи, які покликані розподілити повноваження по лінії Президент-Верховна Рада. Аналізуються періоди президентства Л.Кравчука та Л.Кучми та їх взаємодія по лінії Президент-Парламент, вплив президентів на орган законодавчої влади на різних етапах становлення незалежної України. Дається характеристика діяльності Верховної Ради першого, другого, третього та четвертого скликань з точки зору розвитку парламентаризму та становлення органу законодавчої влади.

Ключові слова: еволюція, взаємодія, державна влада, Конституція, Закон, договір, Президент, Парламент.

Рівень розвитку парламентаризму в країні є тим критерієм, за яким визначають рівень демократії і цивілізації суспільства.

Еволюція Парламенту в Україні, як молодій державі відбувається в умовах становлення державності, існуванні різних точок зору на структуру і функції парламенту як законодавчого і представницького органу, визначення його місця в системі органів державної влади, розгляду вже існуючого представницького органу